

УДК (470)343.161:347.995“1864”

Д.А. ШИГАЛЬ, канд. юрид. наук, доц., Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ МАЙНОВОГО ЦЕНЗУ, ВСТАНОВЛЕНОГО ДЛЯ МИРОВИХ СУДДІВ ЗА СУДОВОЮ РЕФОРМОЮ 1864 Р.

Ключові слова: майновий ценз, мирові судді, судова реформа

Створення у середині XIX ст. в Російській імперії мирового суду вимагало від авторів судових перетворень урахування значної кількості процедурних та функціональних аспектів цього важливого судового інституту. Незважаючи на майже повну відсутність відповідного правового досвіду, російські реформатори досить успішно вирішили значну кількість питань, пов'язаних з формуванням та діяльністю мирових судів. Одним із найголовніших аспектів функціонування мирового інституту було визнано порядок та особливості виборів мирових суддів. Так, поряд з відповідністю загальним умовам вступу на суддівську службу, як-то: російське підданство, 25-річний вік, чоловіча стать та моральна бездоганність, кандидати у мирові судді згідно до ст.19 «Заснування судових установлень» повинні були відповідати й вимогам трьох цензів: місцевого, освітнього та майнового [1]. Звичайно, що за ступенем своєї важливості та кількістю дискусій перше місце посів саме майновий ценз.

Слід відзначити, що питання, пов'язане з особливостями виборної системи мирових судів, неодноразово досліджувалося такими видатними вченими-правознавцями, як К.Д. Анциферов [2], О.А. Головачов [3], М.В. Красовський [4], С.П. Мокринський [5], М.А. Філіппов [6], І.Я. Фойницький [7], В.Я. Фукс [8] та ін. Разом із тим, всебічного висвітлення специфіки суто майнового цензу ще немає. Саме цим й зумовлена мета цієї статті

– дати комплексний аналіз майнових вимог, встановлених для кандидатів у мирові судді Судовими статутами 1864 р. Наукова новизна статті полягає у ретельному дослідженні не лише всіх суперечливих аспектів майнового цензу, але й змісту конкретних проектів щодо його реформування.

Переходячи безпосередньо до розгляду зазначеного питання, слід відзначити, що встановлення майнового цензу пояснювалося укладачами Судових статутів 1864 р., перш за все, тим, що мировий суддя за характером своєї діяльності повинен мати матеріальну незалежність. При цьому вказувалося, що матеріальна незалежність «в особливості необхідна, оскільки: 1) дільничним мировим суддям передбачається призначити оклад утримання набагато менший, ніж коронним суддям, а почесні мирові судді будуть служити абсолютно безоплатно; 2) коронним суддям присвоюється право незмінюваності, а мирові судді повинні будуть піддаватися періодичному перебалотуванню; 3) при одноособовому характері своєї посади, при безлічі самих різноманітних занять, при безлічі осіб, з котрими мировий суддя повинен буде входити у безперестанні зносини, йому надзвичайно важко буде встояти проти різного роду впливів чи навіть спокус, якщо він за матеріальним своїм положенням буде знаходитися у становищі, близькому до нестатку» [1, с.38].

Сутність майнового цензу відповідно до п.3 ст.19 «Заснування» полягала у необхідності для особи, що обирається на посаду мирового судді, володіти «хоча б і у різних місцях»:

а) «або простором землі *вдвічі* проти того, котре визначене для безпосередньої участі в обранні гласних у земські повітові збори»;

б) «або іншим нерухомим майном ціною не нижче *п'ятнадцяти тисяч рублів*»;

в) або ж «у містах нерухомою власністю, оціненою для стягнення податку: у столицях не менше *шести тисяч*, в інших же містах не менше *трьох тисяч рублів*».

До цього слід додати й те, що за тим же п.3 ст.19 «Заснування» допускалося, щоб кандидат у мирові судді відповідав майновому цензу й у тому випадку, коли він сам не во-

лодів необхідним майном, але це майно мали його батьки чи дружина [1]. Наприклад, 21.09.1876 р. Ахтирські земські повітові збори Харківської губернії розглянули декілька заяв та довіреностей щодо надання з боку вказаних у п.3 ст.19 «Заснування» родичів кандидатам на посаду мирового судді необхідного майнового цензу; в одному випадку батько надав сину 400 десятин землі, в інших двох дружини надали своїм чоловікам по довіреності нерухомість, що перебувала у м. Ахтирці та оцінювалась у три тисячі рублів [9, с.25-26, 33].

Слід відзначити, що нерухоме майно повинно було належати кандидатові у мирові судді на праві власності. Оренда нерухомого майна, хоча б і на значний строк, не давала права бути обраним у мирові судді. Довічного володіння майном також було недостатньо. Обов'язок довести наявність майнового цензу було покладено безпосередньо на особу, що балотувалася у мирові судді.

У виконання п.3 ст.19 «Заснування» на підставі Положення про губернські та повітові земські установи було складено особливий «Розклад кількості землі, що дає право бути обраним у мирові судді» [10, с.41-45], у якому для кожної губернії визначалися відповідні розміри землі. Наприклад, для Харківської губернії розміри землі були встановлені: для Ахтирського, Богодухівського, Валківського, Лебединського, Сумського й Харківського повітів – у кількості 400 десятин, для усіх інших повітів – 500 десятин. У свою чергу для інших українських губерній, де зберігався виборний порядок мирових суддів, розміри землі відповідно становили: для Катеринославської губернії – 400-500 десятин, Полтавської – 400, Таврійської – 400-950, Херсонської – 400-700, Чернігівської – 400-500 десятин [10, с.41-45].

Цікаво, що усі види майнового цензу, як сільський, так і місцевий, були рівними за законом. Наявність земельного цензу давала право бути як повітовим, так і міським мировим суддею; наявність міського цензу давала право бути мировим суддею й поза межами міського поселення. Закон також не вимагав, щоб майно, яке утворює ценз, являло собою окреме та самостійне ціле, як-то

маєток чи будинок; ценз міг складатися і шляхом об'єднання декількох видів нерухомого майна, яке могло знаходитися в різних місцях.

Такий сучасник судової реформи, як О.А. Головачов, вказував, що встановлений Статутами ценз не забезпечує необхідної матеріальної незалежності мирового судді. Крім цього, майновий ценз, за його словами, має ще один великий недолік: він усуває від виборів на посади мирових суддів тих осіб, які мають достаток «у інших видах майна, а між тим закон цього не допускає». «У теперішній час, зазначав відомий правознавець, є багато вільних професій, рухомих цінностей та капіталів, котрі забезпечують людину у матеріальному відношенні набагато більше, ніж нерухома власність. Чому ж ці особи усунені від виборів..., хоча б вони й сполучають у собі інші умови обираності?» [3, с.334-335]. М.А. Філіппов справедливо відмічав, що «майновий ценз може дати незалежне становище особі, але у тім випадку, коли сам ценз простирається на декілька тисяч доходу у рік, а не на сотні рублів... З якого боку не розглядай це питання, а приходиш до того висновку, що майновий ценз в справі мирового суду, не досягаючи жодної зі своїх цілей, цілком даремний; по наслідках своїх він навіть шкідливий» [6, с.274-276; 8, с.198-202].

Показово, що, встановлюючи такі цензові умови для обрання на посаду мирового судді, укладачі Судових статутів 1864 р. не розраховували «на місцевих великих багатих поміщиків, «для котрих мати посаду й отримувати матеріальне утримання, або ж не мати його, не являє чутливої різниці». Навпроти, вони очікували, що у дільничні мирові судді підуть, головним чином, місцеві землевласники з невеликими коштами. Тому й майновий ценз було прийнято з тим розрахунком, щоб розмір чистого доходу з нерухомої власності, котрою повинні були володіти кандидати у мирові судді, був не менше 500 рублів. Дворян-поміщиків, які задовольняли цьому цензу, за даними 10-ї ревізії, у країні нараховувалося більше 50 тис. осіб, – контингент, здавалося б, достатній, щоб забезпечити потребу в кандидатах на посади мирових суддів. Але розрахунок виправдався далеко не у

повній мірі. С.П. Мокринський зазначав, що нестаток у людях сказався майже повсюдно, за винятком небагатьох губерній. Були повіти, де бажаючих балотуватися у мирові судді не знайшлося взагалі. «У Дніпровському повіті, – скаржилися місцеві повітові збори, – землеволодіння складається з великого й дрібного; більша частина володільців великої власності тут не живе, а останні, за обсягом своїх занять, не можуть присвячувати свій труд на судові посади; володільці ж дрібної власності, які мають менше 950 десятин, не відповідають вимогам закону» [5, с.10-11].

Яким же чином пропонувалося вирішити труднощі, що виникли у зв'язку з недоліками майнового цензу, встановленого за Судовими статутами? О.А. Головачов, наприклад, вважав за необхідне взагалі скасувати майновий ценз, оскільки він «тільки паралізує виборне начало й усуває від виборів здатних та гідних людей» [3, с.336]. М.В. Красовський пропонував «зменшити та упорядкувати майновий ценз» [4, с.39, 49-51]. Такої ж точки зору був й К.Д. Анциферов [2, с.313-315]. Думаємо, слід погодитися з думкою останнього стосовно того, що сільський чи земельний ценз необхідно було зменшити та приблизити за розмірами до міського, який за п.3 ст.19 «Заснування» був набагато меншим.

Таке переконання підтверджує й той факт, що, бажаючи збільшити коло осіб, які мають право на обрання у мирові судді, багато земств неодноразово порушували питання про зниження майнового цензу у повітах. Подібні клопотання надходили з боку Харківського, Куп'янського, Дніпровського повітових земств тощо [5, с.12]. На жаль, вирішення цього питання, яке могло відбутися тільки у законодавчому порядку, було відкладено на невизначений час.

Слід відзначити, що за законом 1912 р., яким після тривалої перерви (під час якої справа здійснення місцевого суду перейшла до рук земських начальників) у Росії поновлювався мировий суд, умови для заняття посади мирового судді було суттєво видозмінено. На нашу думку, зміни ці були необхідними та доцільними, тим більше, що вони враховували досвід функціонування мирово-

го суду, створеного за Судовими статутами 1864 р.

Зокрема, кардинальних змін зазнавав майновий ценз, вимоги котрого у частині землеволодіння були суттєво знижені. Так, від кандидатів у мирові судді тепер вимагалось володіння нерухомістю лише у розмірі, визначеному для обрання повітових гласних (за Судовими статутами 1864 р., як нами вже зазначалося вище, вимагався подвійний розмір). Для тих же кандидатів, які володіли землею у губернії, де провадилися вибори, взагалі встановлювався ценз у половинному розмірі. Для інших видів нерухомого майна ценз залишався той же.

Крім того, закріплювалися пільгові підстави для тих місцевих жителів, котрі мали вищу юридичну освіту. Для них майновий ценз скорочувався «на половину проти нормального й навіть взагалі відпадав, якщо вони у губернії, де проводилися вибори, обіймали не менше трьох років посаду земського дільничного начальника, або посади по судовому відомству не нижче мирового чи міського судді, судового слідчого чи товариша прокурора, або протягом того терміну перебували у званні присяжного повіреного, нотаріуса, або ж перебувають кандидатами на судові посади».

Цікаво, що збереження майнового цензу для мирових суддів Державна Дума на цей раз мотивувала інакше, ніж укладачі Судових статутів 1864 р. З цього приводу комісія Державної Думи зазначала у своєму докладі, що майновий ценз, перш за все, свідчить про зв'язок людини з даною місцевістю [7, с.331-333]. Очевидно, що цим самим попередні міркування укладачів щодо необхідності майнового цензу забезпечувати матеріальну незалежність мирового судді визнавалися по суті необґрунтованими та нежиттєздатними. Думається, що з приводу вищевказаного такі висновки мали певний сенс.

ЛІТЕРАТУРА

1. Учреждение судебных установлений // Судебные уставы с изложением рассуждений, на коих они основаны. 20 ноября 1864 года. Второе дополненное издание. – СПб. :

Изд-во Гос. канцелярии, 1867. – Ч. 3. – V, LIII, 567 с.

2. Анциферов К. Д. К вопросу о реформе нашего мирового суда // Сборник статей и заметок по уголовному праву и судопроизводству / Анциферов К. Д. – СПб. : Гос. типография, 1898. – С. 281-332.

3. Головачев А. А. Десять лет реформ (1861-1871) / Головачев А. А. – СПб. : Типография Ф.С. Сущинского, 1872. – 400 с.

4. Красовский М. В. О недостатках нынешнего устройства мировых судебных установлений (в отношении уголовной юстиции) / М. В. Красовский // Журнал гражданского и уголовного права. – 1885. – № 4. – С. 39-64.

5. Мокринский С. П. Выборный мировой суд / Мокринский С. П. – Петроград : Сенатская типография, 1914. – 66 с.

6. Филиппов М. А. Судебная реформа в России: В 2 т. / Филиппов М. А. – СПб. : Типография В. Тушнова, 1871. – Т. 1. – IV, 622

с.

7. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / Фойницкий И. Я. – СПб. : Типография т-ва «Общественная польза», 1912. – Т. I. – XII, 566 с.

8. Фукс В. Я. Суд и полиция: В 2 ч. / Фукс В. Я. – М. : Университетская типография, 1889. – Ч. 1. – 282 с.

9. Приложения к журналам 12-го очередного Ахтырского уездного земского собрания 20, 21, 22 и 23 сентября 1876 года и чрезвычайного 27, 28 января 1877 года. – X. : Тип. окруж. штаба, 1877. – С. 25-26, 33.

10. Расписание количества земли, дающего право быть избираемыми в мировые судьи на основании пункта 3 статьи 19-й // Судебные уставы с изложением рассуждений, на коих они основаны. 20 ноября 1864 года. Второе дополненное издание. – СПб. : Изд-во Гос. канцелярии, 1867. – Ч. 3. – С. 41-45.

Шигаль Д. А. Особливості майнового цензу, встановленого для мирових суддів за судовою реформою 1864 р. / Д. А. Шигаль // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 586–589 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10sdazcr.pdf>

Розглядається специфіка майнового цензу, встановленого для мирових суддів за судовою реформою 1864 р. Досліджуються найбільш суперечливі особливості майнових вимог до кандидатів у мирові судді, а також аналізується зміст проектів щодо удосконалення виборної системи інституту мирових суддів. З'ясовується сутність майнового цензу за законом від 1912 р., коли у Росії було відновлено інститут мирових суддів.

Шигаль Д.А. Особенности имущественного ценза, установленного для мировых судей по судебной реформе 1864 р.

Рассматривается специфика имущественного ценза, установленного для мировых судей по судебной реформе 1864 г. Исследуются наиболее противоречивые особенности имущественных требований к кандидатам в мировые судьи, а также анализируется содержание проектов относительно усовершенствования выборной системы института мировых судей. Выясняется сущность имущественного ценза по закону от 1912 г., когда в России был восстановлен институт мировых судей.

Shigal' D.A. Feature of a Property Qualification Established for World Judges on Judicial Reform of 1864 Rivers

Specificity of the property qualification established for world judges on judicial reform on 1864 is considered the most inconsistent features of property requirements to candidates for the world judge are investigated, and also the maintenance of projects concerning improvement of elective system of institute of world judges is analyzed. The essence of a property qualification under the law from 1912 when in Russia the institute of world judges has been restored is found out.